

ΠΕΡΙ ΑΝΟΧΗΣ ΕΞ ΕΠΟΨΕΩΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ*

ΥΠΟ

ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΧΑΡΚΙΑΝΑΚΙ Δρ. Θ.

Εἰς τὸ βιβλίον «Ἀναφορὰ στὸν Γκρέκο» τοῦ πολλαχῶς καὶ ὑπὸ πολλῶν εἰσέτι ἀμφισβητουμένου Νεοέλληνοσ συγγραφέωσ Νίκου Καζαντζάκη, ἀπαντῶμεν τὴν ἐνδιαφέρουσαν πληροφορίαν, ὅτι ὁ συγγραφεὺσ εἶχεν ἰδρῦσει ὡσ νεαρὸσ φοιτητῆσ μετὰ τῶν φίλων του σύλλογον ἐν Κρήτῃ, τοῦ ὁποῖου τὸ ἐμβλημα διευτυποῦτο λίαν αἰνιγματικῶσ εἰς τὴν φράσιν: «Καθαρότερα πόδια ἀπὸ χέρια».

Καὶ δὲν παρέχει μὲν δυστυχῶσ ὁ συγγραφεὺσ οὐδεμίαν περαιτέρω διευκρίνησιν ὡσ πρὸσ τὴν ἐννοίαν τῆσ φράσεωσ ταύτησ, πλὴν ὁ γνωρίζων ἱκανῶσ τὸ ἱπποτικὸν φρόνημα τοῦ τραγικοῦ τούτου στοχαστοῦ δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸ τοιοῦτον ἐμβλημα εἰ μὴ ὡσ ἀκολούθωσ: Αἱ χεῖρεσ εἶναι τὰ ὄργανα τῆσ ἀντιμετωπίσεωσ τοῦ ἄλλου ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου, ἐνῶ διὰ τῶν ποδῶν ἀντιμετωπίζεται δυστυχῶσ πολλακίσ ὁ ἐπὶ χαμηλοτέρασ βαθμίδοσ ἰστάμενοσ. Ἐὰν λοιπὸν ὀφείλωμεν ἄψογον συμπεριφορὰν ἐναντι τοῦ ἴσου καὶ ἰσοσθενοῦσ, πολὺ περισσότερον ὀφείλωμεν νὰ εἴμεθα ἄψογοι ἐναντι τοῦ κατωτέρου καὶ ἀσθενεστέρου. Αὐτὸ εἶναι τὸ νόημα τοῦ «Καθαρότερα πόδια ἀπὸ χέρια».

Ἐὰν οἱ χριστιανοὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ των εἶχον πολιτευθῆ κατὰ τὸ οὐμανιστικὸν τοῦλάχιστον τοῦτο ἀξίωμα τοῦ Καζαντζάκη, δὲν θὰ παρίστατο ἴσωσ πλέον ἀνάγκη νὰ συζητῶμεν καὶ σήμερον ἐτι «περὶ ἀνοχῆσ» ἐντὸσ χριστιανικοῦ κύκλου.

Ἄλλὰ δυστυχῶσ ἡ Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἐγνώρισε τὴν Ἱερὰν Ἐξέτασιν καὶ τὴν καὶ σὶν τῶν αἰρετικῶν, οἱ δὲ δύο φρικτοὶ παγκόσμιοι πόλεμοι, οὗσ ἐξῆσεν ἡ ἀνθρωπότησ, ὑπῆρξαν οὐχ ἥττον ἔργον ἐθνῶν χριστιανικῶν αὐτονομοῦσμένων, ὥστε καὶ σήμερον νὰ μὴ θεωρῆται περιττὸσ ὁ περὶ ἀνοχῆσ λόγοσ καὶ μετὰξὺ τῶν χριστιανῶν, ἢ μᾶλλον ἀκριβῶσ μετὰξὺ τῶν χριστιανῶν... Ἄλλ' ἀκριβῶσ οἱ ἱστορικοὶ οὗτοι λόγοι καθιστῶσιν ἄσκοπον τὴν ἱστορικὴν διαπραγμάτευσιν τοῦ ἐν λόγῳ θέματοσ, ὅπερ ὡσ ἐκ τούτου θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἐρευνησωμεν συστηματικοθεωρητικῶσ, ἥτοι ἐκ τῶν κεντρικῶν ἀρχῶν τῆσ Ὁρθοδόξου Ἡθικῆσ καὶ Δογματικῆσ, τοσοῦτω

* Τὸ παρὸν ἀποτελεῖ μετάφρασιν γερμανιστὶ γενομένησ διαλέξεωσ ἐν τῇ «οἰκουμένη ἑσταντήσῃ» παρὰ τῇ Εὐαγγελικῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Ἀμβούργου κατὰ τὴν 26ην καὶ 27ην Ἰουλίου 1965, ὑπὸ γενικὸν θέμα: «was heisst Toleranz?».

μᾶλλον, ὅσα τὸ θέμα τῆς ἀνοχῆς ἀποτελεῖ πρόβλημα κεντρῶον τῆς Χριστιανικῆς Ἠθικῆς καὶ Δογματικῆς καθόλου.

Ἀπαραίτητον θεωροῦμεν ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρουσίας ἐρευνῆς τὴν ἐκθεσιν βασικῶν τινῶν ψυχολογικῶν παρατηρήσεων, ὑπαγορευομένων τόσον ἐξ ἀντικειμενικῶν, ὅσον καὶ ἐκ μεθοδολογικῶν λόγων, διὰ τὰ καταστῆ μετὰ ταῦτα δυνατὴ ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει ἡ καθαρῶς ἠθικοθεολογικὴ διαπραγματεύσις τοῦ θέματος.

Ἡ ἀνοχὴ εἶναι μία ἠθικοπνευματικὴ στάσις τοῦ ἀνθρώπου, ἣτις ἐρείδεται ἐπὶ μιᾶς ἐνσυνειδήτου ἢ ὑποσυνειδήτου ἀξιολογικῆς συγκρίσεως καὶ μιᾶς ἀναλόγου πρὸς τὴν σύγκρισιν ταύτην διαφοροποιήσεως.

Ἐν τῷ ὅλῳ συμπλέγματι τοῦ φαινομένου τῆς ἀνοχῆς δέον ὅπως ἐξ ἀρχῆς διακριθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων τρεῖς ἐν αὐτῷ συμπλεκόμενοι παράγοντες, διότι ἄνευ τῆς τοιαύτης διακρίσεως καθίσταται ἀδύνατος μία ἱκανοποιητικὴ διασάφισις τῆς σχετικῆς προβληματολογίας. Δέον λοιπὸν νὰ διακριθῶσι:

α) Ὁ φορεὺς τῆς ἀνοχῆς, ἦτοι τὸ τὴν ἀνοχὴν ἀσκοῦν πρόσωπον.

β) Ὁ δέκτης τῆς ἀνοχῆς, ἦτοι τὸ πρόσωπον, εἰς ὃ ἀπευθύνεται αὕτη.

γ) Τὸ ἔδαφος τῆς ἀνοχῆς, ἦτοι ὁ πνευματικὸς χώρος, ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ὁποῖον ἀσκεῖται ἡ ἀνοχὴ.

Κατόπιν τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῆς ἀνοχῆς ὡς ἠθικοπνευματικῆς στάσεως τοῦ ἀνθρώπου, καθίσταται πρόδηλον, ὅτι τὸ ἔδαφος τῆς ἀνοχῆς ἀποτελοῦσιν ἠθικοπνευματικαὶ ἀξίαι ἀληθείας, ὅπερ πάλιν σημαίνει, ὅτι πᾶσα παρομοία πρὸς τὴν ἀνοχὴν στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ ἄλλων ἐδαφῶν καὶ τομῶν ἀποτελεῖ μὲν ἐν εἶδος ὑπολογισμοῦ, οὐχὶ ὅμως ἀνοχὴν ἐν αὐστηρᾷ ἐννοίᾳ Ἡκιστα ὅμως ἐννοοῦμεν διὰ τούτου, ὅτι αἱ ἐν λόγῳ ἠθικοπνευματικαὶ ἀξίαι ἀληθείας ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀνοχῆς. Διότι ἀντικείμενον καὶ ἔδαφος δὲν σημαίνουσιν ἐν προκειμένῳ τὸ αὐτό, ἡ δὲ τοιαύτη διάκρισις τυγχάνει ὑψίστης σημασίας διὰ τὸ ὅλον πρόβλημα ἡμῶν, ὡς θέλει δειχθῆ καὶ κατωτέρω.

Ἀντικείμενον τῆς ἀνοχῆς εἶναι ὁ ἄνθρωπος, τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον καὶ ἡ ἀνθρωπίνη ἀξιοπρέπεια, ἐνῶ αἱ ἠθικοπνευματικαὶ ἀξίαι ἀληθείας ὀρίζουσιν ἀπλῶς ἐν τίνι σχέσει καὶ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ποῖα μεγέθη ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος ἀνοχὴν εἰς τὸν συνάνθρωπον.

Ἐὰν ἄπαξ ἀντιληφθῆ τις τὴν τοιαύτην λεπτὴν διάκρισιν μεταξὺ ἐδαφους καὶ ἀντικειμένου τῆς ἀνοχῆς, τότε ἐλέγχεται ὡς ἡμαρτημένη ἡ ὑπὸ τινῶν ἐρευνητῶν καθιερωθεῖσα διάκρισις μεταξὺ ἀνοχῆς τυπικῆς καὶ ἀνοχῆς καθ' ὅλην ἡοῦσιαστικῆς. Τί ἐννοοῦσιν ὅμως οἱ ἐν λόγῳ ἐρευνηταὶ διὰ τῆς τοιαύτης διακρίσεως; Ἐπ' αὐτοῦ γράφει ὁ σ. Mensching, κάλλπερ εἰδικῶς περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς: «Ἐπὶ τυπικὴν ἀνοχὴν ἐννοοῦμεν τὴν ἀπλῆν

ἀθιξίαν ξένης τινός θρησκείας καὶ λατρείας... Ἡ οὐσιαστικὴ ἀνοχὴ ἀντιθέτως, δὲν περιορίζεται εἰς ἀπλὴν ἀνοχήν, ἀλλὰ πέραν τούτου εἶναι ἡ θετικὴ ἀναγνώρισις ξένης τινός θρησκείας ὡς γνησίας δυνατότητος τῆς μετὰ τοῦ Θείου συναντήσεως»¹. Φρονοῦμεν λοιπόν, ὅτι ἐνταῦθα συγχέονται ἀκριβῶς τὸ ἔδαφος μετὰ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀνοχῆς, καὶ μόνον μία τοιαύτη σύγχυσις ἦτο δυνατόν νὰ ἐπιτρέψῃ διαφοροποίησιν τῆς ἀνοχῆς ὡς τὴν ἀνωτέρω, ἥτις δὲν ἀνταποκρίνεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀληθῆ ἔννοιαν τῆς ἀνοχῆς.

Διότι ἀνοχὴ σημαίνει μίαν ὀπωσδήποτε φιλικὴν στάσιν ἐναντι ἐνός ἀντιθετικοῦ μεγέθους, ἕπερ δὲν δύναται τις νὰ ἀποδεχθῆ διὰ κατὰ φάσεως. Ἀνέχεσθαι σημαίνει ὑφίστασθαι, ὑποφέρειν, ὑπομένειν, πᾶσαι δὲ αἱ προθέσεις αὗται ὑπὸ σαφῶς μαρτυροῦσι περὶ μιᾶς οἰκειοθελοῦς προσπαθείας προσαρμογῆς ἐν τῇ συμβίωσει, ἐφ' ὅσον δὲν μεσολαβεῖ ὁ παράγων τῆς βίας καὶ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ, ὅτε δὲν θὰ ἐπρόκειτο πλεόν περὶ ἀνοχῆς, ἀλλὰ περὶ ζυγοῦ δουλείας. Ἀνέχεσθαι ὅμως καὶ ὑποφέρειν καὶ ὑπομένειν ὡς ἀντικείμενον ἐξυπακούει πάντοτε μίαν ζῶσαν ὑπαρξιν, ἐν πρόσωπον, μεθ' οὗ εἰσέρχεται τις εἰς συμβίωσιν, οὐχὶ δὲ τὸ ἀξιωματικὸν ἢ λατρευτικὸν περιεχόμενον μιᾶς κοσμοθεωρίας ἢ ἰδεολογίας. Διότι τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ ἀξιώματα εἴτε τὰς ἀναγνωρίζει τις εἴτε τὰς ἀπορρίπτει, οὐδέποτε ὅμως τὰς ἀνέχεται. Διὰ τοῦτο εἶπομεν ἀνωτέρω, ὅτι ἀντικείμενον τῆς ἀνοχῆς εἶναι τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον, οὐχὶ ὅμως ἀορίστως καὶ λελυμένως, ἀλλ' ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἠθικοπνευματικὰς ἀξίας ἀληθείας.

Ἡ διάκρισις εἰς τυπικὴν καὶ οὐσιαστικὴν ἀνοχὴν παραγνωρίζει τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῆς ἀνοχῆς, διότι, κατόπιν τῆς ἐξηγήσεως τῶν εἰσηγητῶν τῆς διακρίσεως ταύτης, διαπιστοῦμεν, ὅτι ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ὡς ἄνω περιπτώσεσι δὲν ἐκφράζεται πλήρως ἡ ἀναλόγως τὸ ὄρθον φρόνημα τῆς στάσεως τῆς ἀνοχῆς. Ἡ «ἀπλὴ ἀθιξία» ξένου τινός μεγέθους θὰ ἠδύνατο ἐν ὀρισμένη περιπτώσει νὰ ταυτισθῆ μετὰ καθαρᾶς ἀγνοίας τοῦ μεγέθους τούτου, ἐν τῇ ἐννοίᾳ ὅτι τὸ ἀγνοεῖ τις ἀπολύτως δ' ὁ καὶ καταλείπει τοῦτο ἄθικτον, ὅτε δὲν θὰ ἦτο ὄρθον νὰ ὀμιλῶμεν πλεόν περὶ ἀνοχῆς ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ. Τὴν τοιαύτην δυνατότητα φαίνεται λαβῶν σιωπηρῶς ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ G. Marcel, ὅταν γράφῃ: «Εἶναι ἐπαρκῆς ἡ διαπίστωσις, ὅτι ἡ ἀνοχὴ ἀποτελεῖ μίαν μὴ παρακάλυψιν, μίαν μὴ ἀπαγόρευσιν; Νομίζω ὅχι»².

Ἄλλ' ἐνῶ ἡ τυπικὴ ἀνοχὴ εἶναι δυνατόν νὰ περιέχῃ τὸν ἐλάχιστον ἔστω βαθμὸν ἀνοχῆς, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποκαλέσωμεν ἀνοχὴν τὸ ὑπὸ οὐσιαστικὴν ἀνοχὴν νοούμενον, τοῦτο δὲ ὁμολογεῖ καὶ ὁ μνημονευθεὶς Mensching παρα-

1. G. Mensching. *Toleranz und Wahrheit in der Religion*, Heidelberg 1955, S. 16. Desselb., «Toleranz» religionsgeschichtlich in: RGG 3. Aufl., Bd. VI, 932-933.

2. G. Marcel, *Phänomenologie und Dialektik der Toleranz*, in: *Schöpferrische Treue*, München-Paderborn-Wien 1963, S. 197.

τηρῶν, ὅτι ὁ ὅρος ἀνοχή (Toleranz) ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸ πρῶτον εἶδος ἀνοχῆς, ἦτοι τὴν τυπικὴν¹. Διότι «ἡ θετικὴ ἀναγνώρισις ξένης τινὸς θρησκείας ὡς γνησίας δυνατότητος τῆς μετὰ τοῦ Θεοῦ συναντήσεως» εἶναι ἀκριβῶς ἀ ν α γ ν ὠ ρ ι σ ι ς, ἣτις ὑφ' ὠρισμένης συνθήκας δυνατὸν νὰ ὀδηγήσῃ καὶ εἰς οὐσιαστικὴν ἀφομοίωσιν καὶ συνεπῶς πλήρη ἀποδοχὴν καὶ οἰκείωσιν τοῦ ξένου μεγέθους, ὅτε πάλιν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ ἀνοχῆς, διότι ἀναγνώρισις εἶναι τι πολὺ περισσότερον καὶ βαθύτερον τῆς ἀνοχῆς. Ἄλλαις λέξεσιν: Ἐν τῇ περιπτώσει τῆς τυπικῆς ἀνοχῆς ἐκφράζεται εἰς βαθμὸν κατώτερον τοῦ πραγματικοῦ τὸ ἐν τῇ στάσει τῆς ἀνοχῆς ἐγκρυπτούμενον φρόνημα, ἐνῶ ἐν τῇ περιπτώσει τῆς οὐσιαστικῆς ἀνοχῆς ἀντιθέτως εἰς βαθμὸν ὑπερβάλλοντα τὸ πραγματικόν. Ἀμφότερα εὐρηγται συνεπῶς ἐκτὸς τῆς ζώνης ἀληθοῦς ἐκτάσεως τῆς ἀνοχῆς, διὸ ὀρθὸν θὰ ἦτο ἡ διαφοροποιήσις τῆς ἀνοχῆς νὰ μὴ ἐπιχειρῆται κατὰ τὰ κατηγορήματα «τυπικὸς-οὐσιαστικὸς», ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὰ κίνητρα, ἅτινα ὀρίζουσιν ἐκάστοτε τὴν τῆς ἀνοχῆς στάσιν.

Τὰ μέχρι τοῦδε λεχθέντα περὶ διακρίσεως ἐδάφους καὶ ἀντικειμένου τῆς ἀνοχῆς ἐπαρκοῦσιν ἴσως πρὸς τὸ παρόν, τοσοῦτω μᾶλλον, ὅσω εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ ἐπανελέθωμεν ἐπ' αὐτοῦ διεξοδικώτερον κατωτέρω.

Ἡ πλήρης βαρύτης καὶ σημασία τῶν ψυχολογικῶν παρατηρήσεων, εἰς ἃς εἴπομεν ὅτι εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ προβῶμεν, ἐν τῷ πρώτῳ μέρει τῆς παρούσης ἐρεύνης, καταφαίνεται σαφέστερον, ὅταν τὸ ὑπὸ διαπραγματέυσιν θέμα τῆς ἀνοχῆς ἐξετάσῃ ὁ μελετητὴς ἐξ ἐπόψεως τῶν ἐσωτέρων ψυχολογικῶν κινήτρων, ἅτινα ὠθοῦσι τὸν ἄνθρωπον ἐκάστοτε, ὅπως ἀναγνωρίσῃ τὴν ὀφειλὴν ἀνοχῆς ἔναντι τοῦ συνανθρώπου.

Ἰπὸ τοιαύτην ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν διαπιστοῖ ὁ ἐρευνητὴς, ὅτι ἡ μεταξὺ δύο προσώπων σχέσις ἀνοχῆς δύναται ἀξιωματικῶς καὶ κατὰ βάσιν νὰ λάβῃ χώραν ὑπὸ τριῶν εἰδῶν ψυχολογικῶν κινήτρων, ἀναλόγως τῆς ἐφ' ἧς ἡ ἀνοχή ἐρεῖδεται ἀξιολογικῆς πεποιθήσεως τοῦ φορέως, ὅστις ἀποτελεῖ καὶ τὸν κύριον παράγοντα ἐν τῷ ὅλῳ θέματι.

Οὕτω προκύπτουσι, κατὰ τὰ τριῶν εἰδῶν ψυχολογικῶν κινήτρων, οἱ ἀκόλουθοι τρεῖς βασικοὶ ψυχολογικοὶ τύποι ἀνοχῆς:

α) Μία ἀνοχή, ἣτις ἐρεῖδεται ἐπὶ αὐτοσυνειδήσεως κατωτέρου τῆτος ἐκ μέρους τοῦ φορέως ἔναντι τοῦ πρὸς ὃν ἀσκεῖται ἡ ἀνοχή.

β) Μία ἀνοχή, ἣτις προκύπτει ἐκ συνειδήσεως ἰσότητος καὶ ἰσaxίας ἢ ἰσαπαξίας ἀμφοτέρων τῶν ἐν τῇ σχέσει τῆς ἀνοχῆς ἐμπλεκόμενων προσώπων.

γ) Μία ἀνοχή, ἣτις προϋποθέτει αὐτοσυνειδήσιν ἀνωτέρου τῆτος ἐκ μέρους τοῦ φορέως ἔναντι τοῦ δέκτου τῆς ἀνοχῆς.

Ἰπὸ τὰς ψυχολογικὰς ταύτας προϋποθέσεις ἐπραγματώθη, ὡς ἦτο ἐπό-

1. G. Mensching, in RGG, Bd. VI, 932.

νον, ἡ ἰδέα τῆς ἀνοχῆς εἰς τρεῖς κυρίως ἱστορικοκοινωνικούς τύπους (οὔτινες, σημειωθῆτω, δὲν ἀνταποκρίνονται ἀκριβῶς εἰς τὴν ἀνωτέρω τριπλῆν ψυχολογικὴν διάκρισιν) ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ χριστιανισμοῦ καὶ δὴ ὑπὸ τὰ σχήματα: πρῶτον, μιᾶς «ὀμολογιακῆς κρατικῆς ἐνότητος» δεύτερον, μιᾶς «ὀμολογιακῆς πληθυντικότητος ἐπὶ βάσεως χριστιανικῆς», καὶ τρίτον μιᾶς «ὀμολογιακῆς οὐδετερότητος, μὴ ἐξαιρουμένης μηδὲ τῆς ἀθείας»¹. Ἐφ' ὅσον ὁμως εἶπομεν ἤδη ἐν ἀρχῇ, ὅτι τὸ θέμα τῆς ἀνοχῆς δὲν θὰ ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἱστορικῶς ἐν ταῦθα, θέλομεν πρῶτον προσπαθῆσαι νὰ διαπιστώσωμεν τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τῆς ἀνοχῆς ἐνὸς ἐκάστου τῶν μνημονευθέντων τριῶν βασικῶν ψυχολογικῶν τύπων, εἶτα δὲ θὰ χωρήσωμεν εἰς τὴν καθαρῶς ἠθικοθεολογικὴν πλέον προβληματολογίαν τοῦ ἡμετέρου θέματος ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητος.

Ὁ πρῶτος ψυχολογικὸς τύπος ἀνοχῆς ἐρείδεται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἐπὶ αὐτοσυνειδήσεως κατωτερότητος ἐκ μέρους τοῦ φορέως. Ὁ τὴν ἀνοχὴν ἀσκιῶν ἄνθρωπος τοῦ τύπου τούτου κέκτηται τὰς ἰδίας αὐτοῦ ἠθικοπνευματικὰς ἀξίας ἀληθείας, περὶ τοῦ κύρους τῶν ὁποίων εἶναι οὗτος πεπεισμένος ἢ μὴ, ἀλλὰ συγχρόνως ἴσταται ἔναντι τοῦ πρὸς ὃν ἀσκεῖ τὴν ἀνοχὴν του μετὰ συμπλεγμάτων κατωτερότητος. Ἡ τοιαύτη ἀστάθεια καὶ ἀβεβαιότης εἶναι δυνατὸν νὰ ὀφείλῃται εἰς ἄγνωσιν τοῦ πολιτιστικοῦ κόσμου τοῦ συνανθρώπου, ἥτις κρατεῖ τὸν φορέα τῆς ἀνοχῆς εἰς διαρκῆ ἔντασιν ἀναμονῆς ἀπροσδοκῆτων ἢ ἀνυπολογίστων ἐκπλήξεων. Ἐπίσης ὁμως δυνατὸν εἶναι νὰ γνωρίζῃ μὲν καλῶς ὁ φορεὺς τῆς ἀνοχῆς τὸ πολιτιστικὸν καὶ καθόλου πνευματικὸν ὑπόβαθρον τοῦ συνανθρώπου του, νὰ μὴ εἶναι ὁμως εἰς θέσιν νὰ ἀποδεχθῇ τοῦτο διὰ καταφάσεως ἢ ἀφομοιώσεως, καὶ παρὰ ταῦτα νὰ ἴσταται οὗτος μετὰ δέους καὶ ἐπιφυλάξεως ἔναντι τοῦ συνανθρώπου, διότι δὲν δύναται νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοῦτον σθεναρῶς.

Μία τοιαύτη ἀνοχὴ, ἥτις προκύπτει ἐξ ἀσταθείας καὶ ἀδυναμίας οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν μετὰ τῆς στάσεως τῆς τ α π ε ι ν ὀ τ η τ ο ς, ὡς θὰ ᾔτο δυνατὸν νὰ νομισθῇ τις ἐκ πρώτης ὄψεως, διότι ἡ ἀληθὴς ταπεινότης ἐγκρίπτει βαθυτάτην εὐγένειαν δυνάμεως. Προφανὲς λοιπὸν εἶναι, ὅτι ἡ ἠθικὴ ἀξία τῆς τοιαύτης ἀνοχῆς εἶναι ἐλαχίστη, διότι αὕτη δὲν παρέχεται ἐν ἐλευθερίᾳ, ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον ἐξ ἀνάγκης.

Κλασσικὴν φιλολογικὴν ἔκφρασιν τοῦ δευτέρου ψυχολογικοῦ τύπου ἀνοχῆς ἀποτελεῖ, ὡς γνωστόν, τὸ ἔργον τοῦ Lessing «Νάθαν ὁ σοφός», διὰ τῆς γνωστῆς παραβολῆς τοῦ δακτυλίου.

¹Ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ τύπῳ ἀνοχῆς ὡς βασικὴ προϋπόθεσις ἰσχύει ἡ ὁμολογιακὴ συνειδήσις μιᾶς ἰσονομίας καὶ ἰσοτιμίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐκ μέρους τοῦ φορέως τῆς ἀνοχῆς. Ἐν τῷ κέντρῳ τῆς σκέψεως καὶ ἐνεργείας εὐ-

1. H. B u r n k a m m, «Toleranz» in der Geschichte des Christentums, in RGG, Bd. VI, 934.

ρηται κατ' ἀρχὴν ἐνταῦθα ἡ ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος γενικῶς. Ἐξ ἴσου ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ πρόκειται ἐνταῦθα περὶ μιᾶς ἀπέλπιδος ἀγνωσιαρχίας, ἣτις ἐκ τῶν προτέρων ἔχει καταδικάσει πάσας τὰς ἀξίας εἰς ἀδιαφορίαν. Ὁ ἄνθρωπος ἐνταῦθα θεωρεῖ ἑαυτὸν οὐχὶ ἀνώτερον οὐδὲ κατώτερον τοῦ ἄλλου, καὶ αἰσθανόμενος ὅμοιος καὶ ἠνωμένος πρὸς τοὺς ἄλλους φθάνει εἰς τὴν ἀνοχὴν φυσικῶς, ἢ ἐπέχει καὶ ἀποφεύγων πᾶσαν κρίσιν καταφεύγει εἰς τὴν ἀνοχὴν ἐκ σκεπτικισμοῦ ἐναντι πασῶν τῶν ἀξιῶν. Θὰ ἠδύνατο λοιπὸν νὰ διαπιστώσῃ τις ἐνταῦθα δύο μορφὰς ἀνοχῆς: Μίαν θ ε τ ι κ ῆ ν, ἐφ' ὅσον αὕτη προέρχεται ἐκ συνειδήσεως ἰσονομίας καὶ ἰσοτιμίας μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, καὶ μίαν ἀ ρ ν η τ ι κ ῆ ν, ὅταν ἡ ἀνοχὴ ὡς ὑπόβαθρον ἔχη λόγους οὐδετερότητος ἢ διάθεσιν μηδενιστικὴν.

Ὁ τύπος ὅμως οὗτος ἀνοχῆς, ὑπὸ τὴν πρώτην αὐτοῦ, ἦτοι τὴν θετικὴν μορφήν, δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ταυτισθῇ ἐκ τῶν προτέρων μετὰ τινος σχετικοκρατίας, διότι εἶναι δυνατὸν ὁ φορεὺς τῆς ἀνοχῆς νὰ μὴ ἀμφιβάλῃ οὐδέλως περὶ τοῦ κύρους τῶν ἰδίων αὐτοῦ ἀξιολογικῶν ἀρχῶν καὶ πεποιθήσεων, παρὰ ταῦτα ὅμως νὰ παρέχῃ εἰς τὸν συνάνθρωπον ἀνοχὴν ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ βολταιρικοῦ: «Δὲν δέχομαι τὴν γνώμην σου, ἀλλὰ ἀρνοῦμαι τὴν ἀρνησιν, ἡ ὅποια θὰ σοῦ ἐστεροῦσε τὴν ἐκφρασιν τῆς γνώμης σου»¹. Τὰ πάντα λοιπὸν ἐν τῷ τύπῳ τούτῳ τῆς ἀνοχῆς συμβαίνουνσι χάριν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, χάριν τῆς ἀγιότητος τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας, ἣτις ἐκ τῶν προτέρων κέκτηται τὸ δικαίωμα νὰ εὐρίσκηται μετὰ τῆς αὐτῆς ἠθικῆς νομιμότητος ἐν τῇ πλάνῃ ὡς καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ψυχολογικοῦ τούτου τύπου δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀποδεσμευθῇ τις ἐν τινι μέτρῳ τῶν ἰδίων ἀπόψεων διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ παράσῃ ἀνοχὴν εἰς τὸν ἄλλως φρονοῦντα, ἀλλ' ἀντιθέτως: ὅσον περισσότερο αἰσθάνεται τις ἑαυτὸν δεδεμένον πρὸς τὰς ἰδίας ἀπόψεις καὶ ἀξιολογικὰς πεποιθήσεις, τόσο περισσότερο ἔχει οὗτος λόγους καὶ ἀφορμὴν νὰ φανῇ ἀνεκτικὸς εἰς τὸν διαφόρως φρονοῦντα συνάνθρωπον.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων οὐδεμία ἀπομένει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ τύπος οὗτος ἀνοχῆς, καὶ δὴ ἐν τῇ θετικῇ αὐτοῦ μορφῇ, κέκτηται ὑψίστην ἠθικὴν ἀξίαν. Ἡ δὲ ἀξία αὕτη ἐγκτεται ἀφ' ἐνὸς εἰς τὴν πλήρη ἀναγνώρισιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως γενικῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐν τῷ ὅτι ἡ ἀνοχὴ αὕτη δὲν προέρχεται ἐξ ἀδυναμίας ἢ ἀβεβαιότητος, ἀλλὰ παρέχεται ἐν ἀπολύτῳ σταθερότητι καὶ ἐσωτερικῶ σθένει, ἦτοι ὑπὸ γενναῖον καὶ γνήσιον φρόνημα.

Ὁ τρίτος ψυχολογικὸς τύπος τῆς ἀνοχῆς διακρίνεται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἐπὶ αὐτοσυνειδήσει ἀνωτερότητος ἐκ μέρους τοῦ φορέως ἐναντι τοῦ πρὸς δν ἀπευθύνεται ἡ ἀνοχὴ. Ἡ συνειδήσις ὅμως αὕτη δύναται νὰ προέρχεται ἐκ λίαν διαφόρων λόγων, ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ ὀμιλήσωμεν καὶ ἐνταῦθα περὶ αὐ-

1. Παρατιθέμενον ὑπὸ Κ. Δεδουπόλου, Ἡ ζωὴ καὶ τὸ πνεῦμα, Ἀθῆναι 1961, σελ.20.

στηρῶς ἐνιαίου τύπου ἀνοχῆς, ἀλλὰ μᾶλλον περὶ δύο διαφόρων μορφῶν ἐνὸς βασικοῦ τύπου. Ἡ συνειδησις ἀκριβῶς αὕτη τῆς «ἀνωτερότητος», ἥτις ὡς κοινὸν γνώρισμα χαρακτηρίζει τὰς διαφορὰς ταύτας μορφάς, ἀποτελεῖ καὶ τὴν εἰδοποιὸν διαφορὰν, ἥτις διακρίνει ταύτας σαφῶς ἀπ' ἀλλήλων. Διότι συνειδησις ἀνωτερότητος δὲν σημαίνει εἰς πάσας τὰς περιπτώσεις τὸ αὐτό. Ἐν τῇ πρώτῃ λοιπὸν περιπτώσει σημαίνει ἀνωτερότης τὸ αἶσθημα καὶ τὴν συνειδησιν προσωπικῆς τινος τελειότητος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ὑπερηφανείας. Ἐνταῦθα ὁ φορεὺς τῆς ἀνοχῆς εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ἀυταρκειᾶς αὐτοῦ, καὶ παρέχει ἀνοχὴν εἰς τὸν ἄλλον οὐχὶ διότι αἰσθάνεται ὠθούμενος πρὸς τοῦτο ἐκ τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος γενικῶς, ἀλλὰ διότι τὴν στάσιν ταύτην, τῆς ἀνοχῆς, θεωρεῖ ὡς τὴν μόνην εἰς τὴν εὐγενῆ αὐτοῦ φύσιν ἀρμόζουσαν. Ἀνοχὴ σημαίνει δι' αὐτὸν ἐν εἶδος συγκαταβάσεως, μίαν μορφήν χάριτος ἐναντι τοῦ ἄλλου, ἥτις ἐξασφαλίζεται οὐχὶ χάριν τελειώσεως τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ χάριν τελειότητος αὐτοῦ τούτου τοῦ φορέως. Ὁ φορεὺς τῆς ἀνοχῆς ζῆ ἐνταῦθα ἐν τῇ μέθῃ μιᾶς αὐτοϊκανοποιήσεως καὶ ἀυταρκειᾶς, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ παραθεωρήσῃ καὶ ἀγνοήσῃ πλήρως τὸν ἄλλον, χωρὶς διὰ τούτου νὰ αἰσθάνηται μειουμένην ποσῶς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐσωτέραν οὐσίαν ὡς ἀνθρώπου. Καὶ ὅταν οὗτος παρὰ ταῦτα ἀνέχηται πράγματι τὸν ἄλλον, ποιεῖ τοῦτο μόνον καὶ ἐφ' ὅσον οὗτος ἀποτελεῖ δι' αὐτὸν τὸ πεδίον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ ἀσκήσῃ τὰς ἀρετάς του. Χαρακτηριστικὴ ἔκφρασις τῆς τοιαύτης μορφῆς ἀνοχῆς ἀποτελεῖ ὁ ἐκ τῶν ἱ. Εὐαγγελίων λίαν γνωστὸς ἡμῖν καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου πικρῶς ἐλεγχθεὶς ἐκπρόσωπος τῆς φαρισαϊκῆς ἠθικῆς καὶ εὐσεβείας.

Ἡ δευτέρα μορφή ἀνοχῆς τοῦ τύπου τούτου τυγχάνει διαμετρικῶς ἀντίθετος πρὸς τὴν πρώτην. Τὸ αἶσθημα καὶ ἡ συνειδησις τῆς ἀνωτερότητος ἀναφέρεται ἐνταῦθα οὐχὶ εἰς προσωπικὰς ποιότητας καὶ ιδιότητας τοῦ φορέως, ἀλλ' ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ἠθικοπνευματικὰς ἀξίας ἀληθείας, τὰς ὁποίας ἐκπροσωπεῖ οὗτος καὶ ἐπιθυμεῖ νὰ διαδώσῃ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Αἱ ἀξίαι αὗται ἀποτελοῦσι δι' αὐτὸν τὰ ὑψίστα κανονιστικὰ μεγέθη ἀνθρωπίνης τελειώσεως, διὸ ὁ φορεὺς ἐνταῦθα κατέχεται, ἐνσυνειδήτως ἢ ὑποσυνειδήτως, ὑπὸ τινος συνειδήσεως «μεσσιανικῆς». Τὸ ἀπόλυτον κύρος τῶν ἀς ἐκπροσωπεῖ ἀξιών ἀπαιτεῖ παρ' αὐτοῦ τοιαύτην ἀδιάλλακτον ριζασπαστικότητα, ὥστε ἐκ πρώτης ὄψεως θὰ ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ ὅτι ἐνταῦθα ἀποκλείεται οἰκοθεν καὶ ἐκ τῶν προτέρων πᾶς λόγος περὶ ἀνοχῆς. Παρὰ ταῦτα αἰσθάνεται ὁ φορεὺς καὶ ἐνταῦθα ἀπολύτως ἠνωμένος καὶ ὅμοιος πρὸς σύμπαν τὸ ἀνθρώπινον γένος. Γνωρίζει, ὅτι αἱ ἀξίαι, ἀς ἐκπροσωπεῖ οὗτος, τότε μόνον φθάνουσι τὴν ἀπόλυτον αὐτῶν ἰσχύν, ὅταν καταλάβωσι πάντας ἀνθρώπους, ἐφ' ὅσον ὑφίστανται διὰ πάντας. Ἡ ἀνθρωπίνῃ ἀξιοπρέπεια καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς προσωπικῆς συνειδήσεως ἀποτελοῦσι καὶ δι' αὐτὸν ὑψίστας ἠθικὰς ἀξίας καθ' ἑαυτάς, ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ἐννοεῖ νὰ τὰς ἴδη κατεχούσας τὰς ἀναξίας αὐτῶν ἀλη-

θείας. Διὰ τοῦτο τὰ βασικά αὐτοῦ ψυχολογικά κίνητρα ἔναντι τοῦ ἄλλου εἶναι πάντοτε ἡ φροντίς, ἡ πρόνοια καὶ ἡ συμπάθεια.

Εἰς τὸν τρίτον τοῦτον ψυχολογικὸν τύπον ἀνοχῆς ἀνήκουσι προφανῶς πᾶσαι αἱ θρησκευτικαὶ τῆς ἀπολύτου ἀξιώσεως, ἐφ' ὅσον ἐννοεῖται αὗται τυγχάνουσιν ἀνεκτικαί, ἀλλὰ ὑπὸ τοιαύτας ποικιλίας, ὥστε νὰ ἀλλοιοῦνται οὐσιωδῶς ἡ φυσιογνωμία τῆς ἐπιμέρους θρησκείας, ἀναλόγως τῆς περιπτώσεως, μέχρι καὶ τοῦ σημείου νὰ νομίζῃ τις πολλὰκις, ὅτι πρόκειται περὶ ἕως διαφόρου τύπου ἀνοχῆς. Ἐνταῦθα ἐπίσης ἀνήκουσι καὶ τὰ διάφορα ὀλοκληρωτικά ἰδεολογικά συστήματα, ἀλλὰ ὑπὸ πληθὺν καὶ πάλιν ποικιλιῶν, αἵτινες διαφορίζουσι ταῦτα διὰ βασικῶν χαρακτηριστικῶν καὶ ἰδιωμάτων.

Ἐὰν θὰ ἔπρεπε νὰ διαπιστώσῃ τις, κατόπιν τῆς τοιαύτης ψυχολογικῆς ἀναλύσεως, τὴν ἠθικὴν ἀξίαν ἑνὸς ἐκάστου τῶν παρασταθέντων τύπων ἀνοχῆς, θὰ κατέληγεν εἰς τὸ ἀκόλουθον πόρισμα: Ἰπὸ βασικὴν προϋπόθεσιν, ὅτι ὅσον περισσότερο προέρχεται ἡ ἀνοχὴ ἐξ ἀδυναμίας, τόσον ὀλιγώτερον ἀληθῆ ἀνοχὴν ἀποτελεῖ αὐτή¹, κέκτηται ὁ πρῶτος ψυχολογικὸς τύπος ἀνοχῆς τὴν ἐλαχίστην ἠθικὴν ἀξίαν. Ὁ δεύτερος τύπος ἀνοχῆς, ὑπὸ τὴν θετικὴν αὐτοῦ μορφήν, παρουσιάζει ὑψηλότεραν ἠθικὴν ἀξίαν, διότι διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος καὶ ἰσοτιμίας, τὴν ὁποῖαν προϋποθέτει μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, φαίνεται περισσότερο ἀνταποκρινόμενος εἰς τὸ αἶτημα τῆς δικαιοσύνης. Προσεκτικωτέρα ὅμως ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας τῆς δικαιοσύνης πείθει ἡμᾶς, ὅτι καὶ ὁ τύπος οὗτος ὑπολείπεται πολὺ τοῦ τρίτου ψυχολογικοῦ τύπου ἀνοχῆς, ἐν τῇ δευτέρᾳ τούτου μορφῇ, ἥτοι τῇ μορφῇ ἐκείνῃ, καθ' ἣν τὸ αἶσθημα τῆς ἀνωτερότητας ἐκ μέρους τοῦ φορέως ἀναφέρεται εἰς τὰς ἀς οὗτος ἐκπροσωπεῖ ἀξίας. Διότι, κατὰ τὸν δεύτερον τύπον ἀνοχῆς, δικαιοσύνη σημαίνει τὸ ἐνὶ ἐκάστῳ τὰ ἴσα ἀποδιδόναι, ἐνῶ, κατὰ τὸν τρίτον τύπον ἀνοχῆς, δικαιοσύνη σημαίνει τὸ ἐνὶ ἐκάστῳ τὸ πρὸς ἡκὸν ἀποδιδόναι, ὅπερ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν ὑψηλότεραν καὶ τελειότεραν μορφήν δικαιοσύνης.

Ὡς ὑψιστον ὅθεν εἶδος ἀνοχῆς δέον νὰ χαρακτηρισθῇ ὁ τρίτος ψυχολογικὸς τύπος, ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ μορφῇ, διότι οὗτος ἀναγνωρίζει εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους δεοντολογικῶς τὰς ὑψίστας ἠθικοπνευματικὰς ἀξίας ἀληθείας, ὡς τὸ μόνον τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος ἀντάξιον πολιτι-

1. Πρβλ. G. Marcel, *Phänomenologie und Dialectik der Toleranz...* S. 198: «Ohne eine gewisse Kraft, die sich trägt und an die sie gleichsam angeheftet ist, kann sie einfach nicht gedacht werden; und sie ist um so weniger sie selbst, sie ist um so weniger Toleranz, je mehr sie mit einem Schwächezustand verbunden ist».

Ἡ τοιαύτη βασικὴ διαπίστωσις τοῦ Marcel δὲν ἀποκλείει ποσῶς τὴν δυνατότητα ἀνοχῆς ἐκ συνειδήσεως κατωτερότητας, ἥτις κατὰ τὰς ψυχολογικὰς ἀναλύσεις τοῦ πρώτου μέρους τῆς παρουσίας ἐρέυνης ἀποτελεῖ, ὡς εἶδομεν, ἰδιαιτέρον ψυχολογικὸν τύπον ἀνοχῆς, διότι καὶ πρὸς ἀναγνώρισιν τῆς ἀνωτερότητας τοῦ ἄλλου ἢ τῆς ἰδίας κατωτερότητας ἀπαιτεῖται ἐσωτερικὴν σθένος οὐ τὸ τυχόν.

στικόν κτῆμα, καὶ διότι ἡ ἀνοχὴ κατὰ τὸν τύπον τοῦτον προσφέρεται εἰς τὸν συνάνθρωπον ἐν ἀπολύτῳ ἐσωτερικῇ δυνάμει καὶ ἐν βαθυτάτῃ πεποιθήσει περὶ τῆς ἰδίας σταθερότητος ἐκ μέρους τοῦ φορέως.

Ἐὰν τώρα ἠρώτα τις ὑπὸ ποῖον τῶν ἐξονομασθέντων τριῶν τύπων ἀνοχῆς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ καταταγῇ ἡ χριστιανικὴ ἀνοχὴ, ἡ ἀπάντησις θὰ ἦτο κατ' ἀρχήν, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι τόσον ἀπλοῦν θέμα, διότι ἡ χριστιανικὴ ἀνοχὴ ὑπερβαίνει πάσας τὰς μέχρι τοῦδε γνωστάς κατηγορίας, καίπερ αὕτη ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται περισσότερον συγγενεύουσα πρὸς τὸν τρίτον τύπον ἀνοχῆς ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ μορφῇ. Ἀλλὰ διὰ τῆς ἐρωτήσεως ταύτης εἰσερχόμεθα ἤδη εἰς τὴν εἰδικὴν προβληματολογίαν τοῦ ἡμετέρου θέματος, διὸ ἀπομένει νὰ ἐξετάσωμεν διεξοδικῶς τὸ πρόβλημα τῆς ἀνοχῆς ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητος.

Ἐὰν τὴν ἀνοχὴν μελετήσῃ τις οὐχὶ ὡς ἐν αἴτημα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ὑπὸ μυστικιστικῶν καὶ σιναισθηματικῶν ἀπλῶς λόγων ὀριζόμενον, ἀλλ' ὡς μίαν πλήρως ἐνσυνείδητον, ἐσκεμμένην καὶ ἐπὶ συγκεκριμένων διδασμάτων καὶ ἀρχῶν οἰκοδομουμένην στάσιν τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως, τότε καταλήγει οὗτος ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰς τὸ ἀκόλουθον διάγραμμα: Σαφῶς συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς ἀνοχῆς αἱ κατωτέρω τρεῖς κεντρικαὶ διδασκαλαὶ τῆς χριστιανικῆς Δογματικῆς καὶ Ἠθικῆς.

α) Ἡ «κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ» δημιουργία τοῦ ἀνθρώπου.

β) Ὁ ὑπὲρ παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους λυτρωτικὸς θάνατος τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ.

γ) Τὸ ἀνεξερευνήτῳ καὶ ἀνυπολόγιστον τῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ πεπερασμένου ἀνθρώπου.

Ὡς εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς τρεῖς ταύτας κεντρικὰς διδασκαλίας τελοῦσαι καὶ τὴν ἀνοχὴν τρόπον τινὰ ἀποκλείουσαι φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως τρεῖς ἕτεραι, ἐξ ἴσου αὐθεντικαὶ, διδασκαλαὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος.

α) Ἡ ἀπόλυτος ἀξίωσις καὶ ὁ ἀποκλειστικὸς χαρακτήρ τοῦ χριστιανικοῦ Θεοῦ.

β) Ἡ ἰδέα καὶ πραγμάτωσις τῆς «ἐλογοῦσας» ἐνὸς περιουσίῳ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς ὄργανον Αὐτοῦ ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς θείας οἰκονομίας.

γ) Ἡ τελειότης καὶ ἀποκλειστικότης τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας, ὡς τελεσιδικίου τρόπου ὑπάρξεως πρὸ τοῦ Θεοῦ.

ὑπὸ τοιαῦτα λοιπὸν δεδομένα τίθεται τὸ βαρυσήμαντον ἐρώτημα: Πρὸκειται ἐνταῦθα περὶ γνησίας ἐσωτερικῆς ἐντάσεως καὶ διχασμοῦ ἢ εἶναι φαινομενικὴ ἢ ἐκ πρώτης ὄψεως διαπιστουμένη ἀντίθεσις; Ἐν συνεχείᾳ θὰ διαπιστωθῇ ἐπαρκῶς, ὅτι ἡ ἀντίθεσις αὕτη εἶναι ὄντως μόνον φαινομενικὴ, διότι αἱ τρεῖς δευτέραι θέσεις, ἥμισυ ἀποκλείουσαι τὴν ἀνοχὴν, ἀποτελοῦσι μετὰ τῶν τριῶν πρώτων ἐνιαῖον ἐσωτερικῶς καὶ ἐν ἀπολύτῳ ἀρμονία συγκροτούμενον ὅλον, ὥστε νὰ δύναται νὰ λεχθῇ, ὅτι σύμψασαι αἱ ὡς ἄνω ἐξ θέσεις

οὐχὶ μόνον ἐπιβάλλουσι τὴν ἀνοχήν, καὶ δὴ μετὰ τῆς αὐτῆς κατ' ἀρχὴν ἅπασαι ἐσωτερικῆς ἐπιτακτικότητος, ἀλλ' ὕπερ μεῖζον, καὶ καταλύουσι ταύτην θετικῶς δι' ὑπερθεματίσεως καὶ μετουσιώσεως ταύτης εἰς χριστιανικὴν ἀγάπην. Τὸ δὲ θαυμασιώτερον ἐν προκειμένῳ δὲν εἶναι τόσον ἢ μετουσίωσις αὕτη καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ μᾶλλον τὸ γεγονός, ὅτι αἱ τρεῖς δευτέραι θέσεις, αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ἀποκλείουσαι τὴν ἀνοχήν, ἀπαιτοῦσι ταύτην κατὰ τρόπον ἐπιτακτικώτερον καὶ πλέον ἀδιάλλακτον ἢ αἱ πρῶται, διὰ τὸ νὰ μετουσιώσωσιν αὐτὴν αὐτομάτως εἰς τὴν πλέον διάπυρον χριστιανικὴν ἀγάπην.

Ἄλλὰ διὰ τὸ νὰ δυνηθῶμεν νὰ διαπιστώσωμεν καὶ ἀξιολογήσωμεν προσηκόντως τὰς μυστικὰς ταύτας καὶ μυστηριώδεις σχέσεις, δεόν ὅπως ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐξαγάγωμεν τὰ συμπεράσματα ἐκ τῶν τριῶν πρώτων θέσεων, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἐκ τῶν δευτέρων θέσεων, εἶτα δὲ ἀναλύσωμεν ἐν συντόμῳ τὴν βαθυτέραν οὐσίαν τῆς ἀνοχῆς, διὰ τὸ νὰ ἀποκαλυφθῇ οὕτως ἡμῖν τὸ ἐφικτὸν βάθος τῶν πνευματικῶν τούτων δυνάμεων καὶ ἡ πρὸς ἀλλήλας συνάρτησις καὶ ἀλληλουχία.

Ἡ διδασκαλία περὶ «κατ' εἰκόνα Θεοῦ» δημιουργίας τοῦ ἀνθρώπου ὡς αὐστηρὰν λογικὴν συνέπειαν ἔχει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀνακαλύπτει ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ συνανθρώπου ἐν *ι ε ρ ο ν τ ρ ι γ ω ο ν*, τὸ ὅποῖον παρουσιάζει κατὰ τρόπον μοναδικὸν τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἐν ἕλῃ αὐτῆς τῇ πληρότητι. Ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ συνανθρώπου θεᾶται ὁ χριστιανὸς πρῶτον αὐτὸν τὸν Θεόν, δευτέρον τὸν συνάνθρωπον, ὡς τὸν ἀδελφὸν μετὰ μιᾶς ἀνεπαναλήπτου προσωπικῆς μοίρας, καὶ τρίτον αὐτὸν τοῦτον τὸν ἑαυτὸν του, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ ὁμαίμου δημιουργήματος. Ἐπ' αὐτῆς δὲ τῆς βασικῆς πεποιοθήσεως ὠκοδομήθησαν πᾶσαι αἱ γνωσταὶ ἡμῖν θεωρίαι περὶ «ἀναλογίας τοῦ ὄντος», «λόγου σπερματικοῦ» καὶ «φυσικῆς θεολογίας» γενικώτερον, αἵτινες ἀπετέλεσαν ἀείποτε ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ πνεύματος τὰ πλέον ἰσχυρὰ καὶ μόνιμα ἐρείσματα διὰ τὴν ἐδραίωσιν μιᾶς εἰρηνικῆς συνυπάρξεως μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς. Ὅτι δὲ ὑπὸ τοιαύτην θεώρησιν τοῦ ἄλλου ὑποχρεοῦται τις οὐχὶ μόνον εἰς εἰρηνικὴν συνύπαρξιν καὶ ἀνοχήν, ἀλλ' εἰς γνησίαν ἀγάπην τοῦ συνανθρώπου, νοεῖται οἴκοθεν.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀλήθεια τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ παντὸς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀπαιτεῖ τὴν ἀνοχήν μὲν ὡς *minimum*, τὴν δὲ χριστιανικὴν ἀγάπην ὡς τὴν μόνην πρὸς τὴν τοιαύτην ἀλήθειαν ἀνάλογον στάσιν ἔναντι τοῦ συνανθρώπου. Διότι ὑψηλοτέρα ἀποτίμησις τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καὶ προσωπικότητος δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τοῦ νὰ θυσιάζῃται καὶ ἀποθνήσκῃ ὑπὲρ αὐτῆς αὐτὸς οὗτος ὁ Θεός. Ὅταν δὲ ἀναλογισθῇ τις, ὅτι εἰς τοιαύτην ὑπὲρ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς κένωσιν ὑποβάλλεται ὁ ἄγιος Θεός, τότε προκύπτει *a fortiori* ἢ ὑπὲρ αὐτῆς στάσις ἀγάπης τοῦ μετὰ ἁμαρτίας καὶ ἁμαρτωλότητος βεβαρυμένου ἀνθρώπου.

Ἄσπυτως ἢ θίσις περὶ τοῦ ἀνεξερευνητοῦ καὶ ἀνυπολογίστου τῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ, ἤτις τὴν εὐσεβεστέραν αὐτῆς ὑπαρξιακὴν-χριστιανικὴν ἐκ-

φρασιν εὔρεν ἐν τῷ τραγικῷ τύπῳ τοῦ Λουθήρου «simul justus et peccator»), ἀπαιτεῖ τὴν ἀνοχήν καὶ τὴν ἀγάπην ὡς αὐτονόητον ὀφειλὴν ἐναντι τοῦ ἄλλου. Δὲν εἶναι δὲ τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι ἀκριβῶς αἱ μορφαὶ ἐκεῖναι τῆς θείας Ἀποκαλύψεως, αἵτινες διεκέρυξαν κατὰ τὸν πλέον διαπρύσιον τρόπον τὰ περὶ «ἐκλογῆς» καὶ «προορισμοῦ», ὡς π.χ. οἱ Προφῆται τῆς Π. Διαθήκης καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος, ἐκ παραλλήλου ἠσθάνθησαν ἕως τῶν μυχιῶν τῆς ἑαυτῶν ὑπάρξεως τὴν ἀντινομικὴν καὶ διὰ τοῦτο πικρὰν ἐμπειρίαν τοῦ ἀνεξηρευνήτου καὶ ἀνεξιχνιάστου τῶν βουλῶν τοῦ Θεοῦ.

Ἀναλύσωμεν ὅμως ἐν συντομίᾳ καὶ τὰς ὑπολοίπους τρεῖς θέσεις τῆς χριστιανικῆς Δογματικῆς, αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνονται ὡς τὴν ἀνοχήν ἀποκλείουσαι.

Κατ' ἀρχὴν λεκτέον, ὅτι σύντρεῖς αὗται αἱ θέσεις χαρακτηρίζονται ἐπὶ ριζοσπαστικότητι τοιαύτη, ἥτις οὐδαμῶς ἀπαντᾶται παρὰ ταῖς ἤδη ἀναλυθείσαις. Ἄλλ' ἀκριβῶς ἡ ριζοσπαστικότης αὕτη εἶναι καὶ τὸ στοιχεῖον, τὸ ὁποῖον ἀπαιτεῖ τόσον ἐπιτακτικῶς τὴν ἀνοχήν διὰ τὴν ἀκατάλυση αὐτομάτως ταύτης διὰ τῆς ὑπερβάσεως καὶ μετουσιώσεως αὐτῆς εἰς χριστιανικὴν ἀγάπην. Διότι οὐδεὶς δύναται ἀσφαλῶς νὰ ἀμφισβητήσῃ, ὅτι ὅσον ριζοσπαστικωτέρα εἶναι ἡ ἀγάπη, τόσον βαθυτέραν καὶ γνησιωτέραν μορφήν ἀγάπης παριστᾷ αὕτη.

Ἡ ἀπόλυτος ἀξίωσις καὶ ἡ ἀποκλειστικότης τοῦ χριστιανικοῦ Θεοῦ ἀπαιτεῖ κατὰ τρόπον ἐπιτακτικώτατον οὐχὶ μόνον ἀνοχήν, ἀλλὰ ριζικὴν αὐτοδιάθεσιν τοῦ χριστιανοῦ ὑπὲρ τοῦ συνανθρώπου, διότι ὁ χριστιανικὸς Θεὸς δὲν ὑπάρχει μόνον διὰ τοὺς χριστιανούς, ἀλλὰ διὰ πάντας ἀνθρώπους. Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο, ὅτι δὲν ὑπάρχει Θεὸς ἕτερος, ὅστις θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προασπίσῃ καὶ προστατεύσῃ τὴν ἠθικὴν προσωπικότητα τοῦ μὴ χριστιανοῦ, εἶναι ὑποχρεωμένος ὁ χριστιανὸς νὰ ἐξασφαλίσῃ εἰς τὸν συνάνθρωπον τὸν ὕψιστον βαθμὸν εὐνοίας. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ὁ χριστιανικὸς Θεὸς εἶναι τὸ καθόλου Ἀπόλυτον χαρίζεται εἰς τὰ δημιουργήματά Του ἀπόλυτον ἀγάπην καὶ ὅταν ἀκόμη ταῦτα δὲν εἶναι ἄξια αὐτῆς, ἡ ἀκριβῶς διότι οὐδέποτε θὰ καθίσταντο ἄξια τοιαύτης ἀγάπης πρὸ τοιοῦτου Θεοῦ. Διὰ τοῦτο «ἀνατέλλει τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ πονηροῦς καὶ ἀγαθοῦς καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους» (Ματθ. 5, 45). Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ χριστιανικὸς Θεὸς εἶναι ὁ ὕψιστος, ὁ μόνος καὶ ἀπόλυτος, διὰ τοῦτο εἰς οὐδένα ἐπιτρέπει τὴν τελικὴν κρίσιν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς καθόλου, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἐκ τῆς δημιουργικῆς σχέσεως φυσικὸν αὐτοῦ δικαίωμα ἐπιφυλάσσει ἑαυτῷ, παρὰ τὴν χρῆσιν τῶν ὀργάνων Του ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ καὶ ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι. Ἐξαιρέσιν τινὰ εἰς τοῦτο ἀποτελεῖ πῶς ἡ τῆς Ἐκκλησίας παρασχεθεῖσα δύναμις τοῦ «δεσμῆν καὶ λύειν» τὰς τῶν ἀνθρώπων ἀμαρτίας, ἀλλὰ καὶ τοῦτο μόνον ὑφ' ὀρισιμένης προϋποθέσεως, ἐν ὀρισμένῳ μέτρῳ καὶ πάντοτε ἐντὸς τῶν ἐκκλησιολογικῶν ὁρίων, ὡς θὰ ἴδωμεν καὶ κατωτέρω.

Καὶ ἡ περὶ «ἐκλογῆς» ὀρισμένου τινὸς λαοῦ ὑπὸ τὸν χαρακτηρισμὸν «λαὸς Θεοῦ» διδασκαλία ἤμιστα ἀποκλείει τὴν ἀνοχὴν, ἀλλ' ἀντιθέτως: Ὅσον περισσότερο αἰσθάνεται τις ἑαυτὸν εἰς τὸν τοιοῦτον λαὸν τοῦ Θεοῦ ἀνήκοντα, τόσο περισσότερο ὀφείλει οὗτος νὰ πραγματώσῃ τὴν θεῖαν ἀγάπην ἔναντι τοῦ ἄλλου, καὶ δὴ κατ' ἐντολὴν καὶ ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ. Ὅταν τις τὴν ἑαυτοῦ ὑπαρξὶν ἀντιλαμβάνεται ὡς ὄργανον τοῦ Θεοῦ, τότε ἀναγνωρίζει, ὅτι τὸ ὄργανον τοῦτο κέκτηται σημασίαν καὶ λόγον ὑπάρξεως, ἐφ' ὅσον ὑπάρχει καὶ ἐργάζεται ὑπὲρ καὶ οὐχὶ κατὰ τῶν ἄλλων. Διότι ἐκλέγων ὁ Θεὸς λαὸν τινα καὶ οἰκειούμενος αὐτὸν ὡς λαὸν π ε ρ ι ο ὑ σ ι ο ν, δὲν πράττει τοῦτο πρωτίστως καὶ κυρίως χάριν τοῦ τοιοῦτου λαοῦ, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον χάριν πάντων τῶν λαῶν Αὐτοῦ, ὅπως διὰ τούτου κερδήσῃ πάντα τὰ λογικὰ δημιουργήματά Του. Ὁ λαὸς οὗτος ἀποδεικνύεται ἀληθῶς λαὸς τοῦ Θεοῦ, ὅταν ἔχη συνείδησιν τῆς τοιαύτης ἀποστολῆς του καὶ κοπιᾷ ἀναλόγως εἰς ἐκπλήρωσιν αὐτῆς. Ἐν τῷ μέτρῳ, καθ' ὃ ὑπάρχει καὶ ἐργάζεται ὁ τοιοῦτος λαὸς ὑπὲρ τῶν ἄλλων, ἐν τῷ αὐτῷ μέτρῳ ἀποτελεῖ ἀληθῶς τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀ π ο σ τ ο λ ι κ ῆ, ἥτοι ἱεραποστολικὴ αἴτη συνείδησις δύναται νὰ λάβῃ ἐν τῇ χριστιανικῇ πνευματικότητι τοιαύτην ἔκτασιν, ὥστε νὰ εἴπῃ διὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου τοὺς λόγους ἐκείνους, τῆς ἐσχάτης ὀριακῆς αὐτοθυσίας: «Ἡὺχόμεν γὰρ ἀνάθεμα εἶναι αὐτὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα...» (Ῥωμ. 9,3). Ἀκριβῶς ἐν τούτῳ ἐγκείται τὸ μοναδικόν, τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ὅπερ διακρίνει ταύτην ἀπὸ πάσης ἀγάπης φιλοσοφικῆς, εἴτε ἐν τῇ εὐγενεστέρᾳ σοκρατικῇ ἐννοίᾳ εἴτε ἐν τῇ κοινῶς οὐμανιστικῇ ἐννοίᾳ λαμβανομένης. Διότι διακηρύττων ὁ Σωκράτης, ὅτι θὰ προὔτιμα νὰ ἀδικῆται ἢ νὰ ἀδικῆ, κατ' οὐσίαν ἔπραττε τοῦτο χάριν τῆς ἰδίας τελειότητος τοῦ φιλοσόφου, ἥτοι ἵνα ὁ φιλοσοφῶν παραμείνῃ ὑψηλότερον τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἰστάμενος. Καὶ ἐὰν ὁ Οὐμανισμὸς ἐκτιμᾷ ὄντως καὶ ἀγαπᾷ τὸν ἄλλον, πάλιν πράττει τοῦτο διότι καὶ ἐφ' ὅσον θεωρεῖ τοῦτον ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀνθρωπίνης βαθμίδος ἰστάμενον. Ὅπως διαφόρως τίθεται τὸ πρόβλημα, ὅταν τις τὴν διανθρώπινον σχέσιν θεωρήσῃ ἐξ ἐπόψεως τῆς ἱεραποστολικῆς συνειδήσεως τοῦ χριστιανοῦ. Θεωρῶν τις ἑαυτὸν ὡς ὄργανον τοῦ Θεοῦ τοποθετεῖ ἑαυτὸν κατ' οὐσίαν οὐχὶ ἐπὶ τῆς αὐτῆς μετὰ τοῦ ἄλλου βαθμίδος, ἀλλὰ ὑ π ὸ τὸν ἄλλον, διότι τοῦτο σημαίνει ἀκριβῶς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἄλλου, ἡ δὲ φιλοδοξία του ἐγκείται ἐν τούτῳ μόνῳ, ὅπως εἶναι καὶ παραμείνῃ ὄργανον τοῦ Θεοῦ.

Οὐχὶ διαφόρως τίθεται τὸ πρόβλημα τῆς ἀνοχῆς ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὴν τρίτην καὶ τελευταίαν θέσιν τῆς χριστιανικῆς Δογματικῆς, ἥτοι τὴν περὶ τῆς ἀποκλειστικότητος καὶ τελειότητος τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ὡς τοῦ τελεσιδίκου τρόπου ὑπάρξεως πρὸ τοῦ Θεοῦ, διαλαμβάνουσαν.

Αἱ τέσσαρες ἰδιότητες τῆς Ἐκκλησίας, αἱ χαρακτηρίζουσαι ταύτην ὡς μίαν, ἀγίαν, καθολικὴν, καὶ ἀποστολικὴν, καὶ ἡ μετ'

αὐτῶν ἀρρήκτως συνδεομένη στοιχειώδης τῆς Ἐκκλησίας ιδιότης ὡς ἀλάθητο, ἐγείρουσι κατ' ἀρχὴν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἡ τοιαῦτα περὶ ἑαυτῆς φρονοῦσα Ἐκκλησία ἤμισα θὰ ἦτο διατεθειμένη πρὸς ἀνοχήν, παρισταμένη οὕτως ὡς τὸ πλεόν ἀδιάλλακτον μέγεθος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Πῶς συμβιβάζεται λοιπὸν ἡ στάσις τῆς ἀνοχῆς μετὰ τοιούτων ἀξιώσεων τῆς χριστιανικῆς Ἐκκλησίας; Ἡ ἀπάντησις ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου κέκτηται ὅλως ἰδιαιτέραν διὰ τὸν Ὁρθόδοξον μελετητὴν σημασίαν, διότι ἀκριβῶς ἐνταῦθα δὲν νοεῖται ἡ ἀνοχὴ ἔναντι τοῦ συνανθρώπου γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ἔναντι τοῦ ἑτεροδόξου χριστιανοῦ, γνωστὸν δὲ εἶναι, ὅτι ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία θεωρεῖ ἑαυτὴν ὡς τὴν γνησίαν συνέχειαν τῆς ἀληθοῦς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἰδρυθείσης ἐπὶ γῆς Ἐκκλησίας. Ἐπὶ τοῦ πρώτου σκέλους τοῦ σημείου τούτου, ἦτοι ἐπὶ τῆς ἀνοχῆς τῶν μὴ χριστιανῶν, ἡ ἀπάντησις ἐδόθη ἀσφαλῶς ἐπαρκῶς διὰ τῶν ἐν τῷ ἀμέσῳ προηγηθέντι σημείῳ ἐκτεθέντων. Ἀπομένει λοιπὸν νὰ ἀπαντήσωμεν τὸ δεύτερον σκέλος, ἦτοι τὸ πῶς δέον νὰ νοηθῇ ἡ ἀνοχὴ τοῦ ὀρθοδόξου ἔναντι τοῦ ἑτεροδόξου.

Ἀξιωματικῶς δέον νὰ ὑπογραμμισθῇ ἐν ἀρχῇ ἡδὴ ἡ πεποίθησις τῆς Ὁρθοδοξίας, ὅτι ἡ πλήρης ἔννοια τῆς «Ὁρθοδοξίας», ἦτοι τῆς ὀρθῆς Πίστεως, εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένη μετὰ τῆς Ὁρθοπραξίας, ἦτοι τῆς βιώσεως καὶ ὀρθῆς ἀσκήσεως τῆς Πίστεως ταύτης ἐν ταῖς ἐκδηλώσεσι τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης. Πλήρης ὅμως καὶ ἀπόλυτος ἑναρμόνισις Ὁρθοδοξίας καὶ Ὁρθοπραξίας τυγχάνει δυστυχῶς ἀδύνατος ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης. Διότι τὸ διακατέχειν τὴν Πίστιν ἀλώβητον δὲν ἀποτελεῖ διὰ τὴν ἐξ ἀνθρώπων συνισταμένην Ἐκκλησίαν ἀπρόσιτον ἰδεῶδες, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐν τελικῇ ἀναλύσει εἶναι θέμα οὐχ ἤττον ἐργηρόσεως τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως καὶ θέμα πιστότητος, ὑπὸ τὴν προϋπῆθαι, ὅτι ἡ Πίστις αὕτη ἀπεκαλύφθη ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐν χρόνῳ. Ἀντιθέτως ἡ ἀπόλυτος καὶ ἄσφογος μετουσίωσις τῆς Πίστεως ταύτης εἰς πρᾶξιν εἶναι ἀδύνατος διὰ τὴν στρατευομένην Ἐκκλησίαν, καὶ οὕτω παραμένει ἡ ὑπ' αὐτῆς διακατεχομένη ἀλήθεια εἰς τὸν ὑψηλὸν χῶρον τοῦ κανονιστικοῦ ἰδεώδους. Ἡ βίωσις τῆς ἀντινομίας ταύτης δημιουργεῖ ἐν τῇ θρησκευτικῇ συνειδήσει τοῦ γρηγορούντος χριστιανοῦ τὸ αἶσθημα τῆς ὀφειλῆς καὶ τῆς εὐθύνης, καὶ ἕνα βαθύτατον ἐσωτερικὸν διχασμὸν, ὅστις οὐδέποτε καὶ δι' οὐδενὸς μέσου εἶναι δυνατὸν νὰ κατασιγασθῇ. Ἡ δὲ ἐκ τῆς ἀμαρτίας πείρα, ἣν κατὰ τρόπον μνημειώδη περιέγραψεν ἐν τῷ «Περὶ ἀρχῶν» ἔργῳ του ὁ Ὠριγένης, ὁδηγεῖ πολλάκις τὸν χριστιανὸν ἐξ ἑτέρου εἰς ἀληθείας βαυτεράς καὶ ὑψηλοτέρας, προξενούσα εἰς αὐτὸν ὑπαρξιακὰ βίγη ἀνήκουστα πρὸς ὀλοκληροτέραν κατανόησιν τοῦ περιεχομένου τῆς ἑαυτοῦ Πίστεως. Ἐν τῇ βίωσει τῆς τραγικῆς ἀκριβῶς ταύτης ἀντινομίας ἔχει ὁ Ὁρθόδοξος χριστιανὸς τὸν στοιχειωδέστερον λόγον ἀνοχῆς καὶ ἀγάπης ἔναντι τοῦ ἑτεροδόξου. Ἄλλωστε τὸ ὑπολείπεσθαι ἐν τῇ πραγματώσει τῆς Πίστεως δὲν ἀπέχει πολὺ τοῦ ὑπολείπεσθαι ἐν τῇ θεωρητικῇ αὐτῆς ὑποδοχῇ. Διότι Πίστις μὴ βιουμένη ὑπὸ ἄκραν συνέ-

πειαν, ἐν τοῖς ἐκδηλώμασι τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, τυγχάνει ὡπωσδήποτε Πίστις ἠκρωτηριασμένη κατὰ τινα τρόπον. Δὲν εἶναι μήπως καὶ ὁ πλέον πεφωτισμένος Ὁρθόδοξος ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας εἰς αἰρετικὸς τοῦλάχιστον βαθμοῦ ἐλάχιστου; Πόσαι διαβαθμίσεις τυγχάνουσι δυναταὶ ἐν τῇ τοιαύτῃ ἠθικοθησκευτικῇ κλίμακι γνωρίζει ἀσφαλῶς μόνον ὁ νεφρὸς καὶ καρδίας ἐτάζων παντογνώστης Θεός.

Τὴν συνδρομὴν θ ε ω ρ ί α ς καὶ π ρ ά ξ ε ω ς πρὸς ἀπαρτισμὸν τῆς ὀλοκληρίας τῆς Πίστεως δὲν ἐκφράζει τόσον ἐπιτυχῶς ὁ ἑλληνικὸς ὄρος «Ὁρθοδοξία», ὅστις ἀναφέρεται κυρίως εἰς τὸ θεωρητικὸν στοιχεῖον τῆς Πίστεως, ὅσον ἢ εἰς τὴν Ρωσικὴν μετάφρασιν τοῦ «ὀρθόδοξος» διὰ τοῦ «πραβοςλάβνι», ὅπερ σημαίνει τὸν ὀρθῶς αἰνοῦντα τὸν Θεόν, καὶ τὸ ὅποιον πάλιν εἶναι ἀδύνατον διὰ πίστεως μόνης ἄνευ τῶν ἀναλόγων ἔργων.

Βεβαίως τὴν ἀνοχὴν ἐν τῷ χριστιανικῷ χώρῳ θά ἡδύνατό τις νὰ συναγάγῃ ἐκ τῶν διὰ τῶν παραβολῶν τῆς «σαγήνης» (Ματθ. 13, 47) καὶ τῶν «ζιζανίων» (Ματθ. 13,25-40) ὑπαινισσομένων τοῦ Κυρίου διδασκαλιῶν, ἀλλὰ δὲν θά ἀσχοληθῶμεν ἐνταῦθα περὶ αὐτάς, διότι πιστεύομεν, ὅτι ἐν τῇ χριστιανικῇ πνευματικότητι ὑπάρχουσιν ὡπωσδήποτε πολλῶ βαθυτέροι λόγοι ἀνοχῆς καὶ ἀγάπης.

Ὁ βαθύτατος λόγος πάσης γενικῶς εὐνοίας ἐναντι τοῦ ἄλλου ἐκ μέρους τοῦ χριστιανοῦ δέον νὰ ζητηθῇ ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος, ἐν τῇ φύσει τοῦ Εὐαγγελίου, ἦτοι τοῦ ἀληθοῦς περιεχομένου τῆς χριστιανικῆς Πίστεως. Τὸ περιεχόμενον τῆς Πίστεως ταύτης εἶναι μία καθαρὰ χάρις ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ἐννοίαις τῆς ἑλληνικῆς ταύτης λέξεως, αἵτινες δυστυχῶς δὲν ἀποδίδονται ἐπαρκῶς διὰ τοῦ ὄρου gratia ἢ Gnade. Χάρις σημαίνει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν πρῶτον δωρεάν ἄνευ μεσολαβησάσης ἀξιωμασίας, δεύτερον δὲ ἄφεσιν καὶ συγχώρησιν. Ὁ διατηρήσας λοιπὸν καθαρὸν τὸ μῆνυμα καὶ περιεχόμενον τοῦ Εὐαγγελίου ὡς δωρεάν καὶ ἄφεσιν, ὡς ἰσχυρίζεται περὶ ἐαυτῆς ἡ Ὁρθοδοξία, δὲν δύναται ἢ νὰ ὁμολογήσῃ πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ἀδελφῶν του ἐν ἀπολύτῳ ταπεινώσει μετὰ τοῦ Παύλου: «Ἐχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἢ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ἢ τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν» (Β' Κορινθ. 4,7). «Ὅσον βαθυτέραν ἔχει τις τὴν συνείδησιν, ὅτι παρὰ πᾶσαν πιστότητα δὲν ἦτο ἄξιος τοιοῦτου θησαυροῦ, τόσον περισσότερον ἀναζητεῖ τὸν ἄλλον ἐν ἀγάπῃ, τόσον περισσότερον γίνεται, μετὰ τοῦ Παύλου πάλιν εἰπεῖν, «τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος», «τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής», «τοῖς πᾶσι τὰ πάντα», ἵνα πάντως τινὰς σώσῃ (Α' Κορινθ. 9,22). Πάντα ταῦτα ὅμως δὲν προϋποθέτουσιν ἐκτροπὴν ἀπὸ τῆς παραδεδομένης διδασκαλίας, διότι ἀντικείμενον τῆς ἀνοχῆς δὲν εἶναι, ὡς εἴπομεν καὶ ἐν ἀρχῇ, τὰ θεωρητικὰ ἀξιώματα, ἀλλὰ τὸ ἀνθρώπινον πρόσωπον, ἀκριβέστερον, ἢ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Ἀντιθέτως ἡ ἀνοχὴ καὶ ἡ ἀγάπη ἀσκοῦνται

ἀκριβῶς ἐν ὀνόματι τῆς ἰδίας διδασκαλίας, καὶ ἐν τῇ ριζοσπαστικότητι τῆς διδασκαλίας ταύτης.

Ἄλλ' ὅπως μὴ θεωρηθῶσιν αἱ σκέψεις αὐται περὶ ἀνοχῆς καὶ ἀγάπης ὡς ἀφρημέναι καὶ συνεπῶς ἀναξιόπιστοι, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ἡ ἀξιωματικὴ αὕτη στάσις διαφοροποιεῖται ἐν ταῖς συγκεκριμέναις ἐπὶ μέρους περιπτώσεσιν, ἰδιαιτέρως δὲ ὅταν ἀφορᾷ οὐχὶ εἰς μὴ χριστιανούς, ἀλλ' εἰς ἑτεροδόξους χριστιανούς. Χωρὶς ὁ Ὁρθόδοξος νὰ παύσῃ ἀγαπῶν τὸν ἑτεροδόξον, εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοῦτον αὐστηρότερον ἢ τὸν μὴ εἰς Χριστὸν πιστεύοντα.

Ἐν τῇ Κ. Διαθήκῃ ἀπαντῶμεν δύο συγκεκριμένας κλασσικὰς περιπτώσεις, ἔνθα ἀκριβῶς οἱ μεγαλύτεροι κήρυκες τῆς ἀγάπης, ἦτοι ὁ Παῦλος καὶ ὁ Ἰωάννης, ποιοῦνται χρῆσιν τοιαύτης αὐστηρότητος, ὥστε νὰ νομίζῃ τις ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι πρόκειται περὶ κραζούσης ἀδιαλλαξίας καὶ ἐλλείψεως ἀνοχῆς.

Ἡ περίπτωσις τοῦ Παύλου εἶναι ἡ γνωστὴ ἱστορία τοῦ ἐν Κορίνθῳ αἰμομίχτου (Α' Κορινθ. 5, 1-6), περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀπόστολος ἐντέλλεται τοῖς ἐκεῖσε χριστιανοῖς, ὅπως παραδώσωσι «τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου».

Ἡ δευτέρα περίπτωσις εἶναι τὸ ἀκόλουθον χωρίον ἐκ τῆς δευτέρας Καθολικῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου: «Πᾶς ὁ προάγων καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ Θεὸν οὐκ ἔχει· ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει. εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε· ὁ λέγων γὰρ αὐτῷ χαίρειν κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς» (1, 9-11).

Κατ' ἀρχὴν χαρακτηριστικὸν τυγχάνει, ὅτι ἐν ἀμφοτέραις ταῖς ὡς ἄνω περιπτώσεσι πρόκειται περὶ χριστιανῶν, καὶ δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἔναντι μὴ χριστιανῶν δὲν θὰ ἐπεδεικνύετο τοιαύτη ἀδιάλλακτος αὐστηρότης. Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ λύσεων ἀνάγκης τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας, ἥτις ἠγωνίζετο εἰσέτι οὐχὶ διὰ τὴν εὐημερίαν, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο διὰ τὴν ὑπόστασιν αὐτῆς, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐν τῷ θέματι τῆς ἀνοχῆς μεταξὺ τῶν χριστιανῶν ἀνεκάθεν ἐκέκμητο ἰδιαιτέραν σημασίαν καὶ ὁ παράγων τῆς πιστότητος. Ἡ ἔλλειψις πιστότητος δὲν λογίζεται ἐνταῦθα ὡς ἀνθρωπίνῃ ἀδυναμία, ἢ ἐξ ἔνδεχομένης ἀγνοίας προερχομένη, ἀλλὰ ταυτίζεται ἀμέσως πρὸς π ρ ο δ ο σ ί α ν, διὸ περὶ τοιούτων περιπτώσεων παρατηρεῖ καὶ ὁ Ἀπόστολος Πέτρος: «συμβέβηκεν αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας· κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ ὅς λουσαμένη εἰς κυλισμὸν βορβόρου» (Β' Πέτρ. 2, 22). Εἶναι ἄλλωστε εὐνόητον, ὅτι ἡ χριστιανικὴ συνείδησις, ἥτις δύναται νὰ ἀνεχθῇ πᾶσαν ἀδυναμίαν τῶν μὴ χριστιανῶν, διότι ἀκριβῶς οὗτοι δὲν ἐγνώρισαν εἰσέτι τὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου μεταμοφοῦν φῶς τῆς χριστιανικῆς διδασκα-

λίαι, ἀδυνατεῖ νὰ μὴ χαρακτηρίσῃ ὡς προδοσίαν τοιαύτας παλινδρομήσεις ἐκ μέρους τῶν ἤδη εἰς Χριστὸν ἀναγεννηθέντων. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ δὲ ἀκριβῶς ταύτη δέον νὰ ἐρμηνευθῶσι καὶ οἱ λόγοι αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, λέγοντος: «ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνούς τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου αὐτοῦ καὶ μὴ ἐτοιμάσας ἢ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ δαρήσεται πολλάς· ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας» (Λουκ. 12,47).

Ἄλλ' ἀμφοτέραι αἱ ὡς ἄνω περιπτώσεις τῆς Κ. Δαθήκης ἀποτελοῦσιν ἀναμφιβόλως ὁ ρ ι α κ ἄ ς κ α τ α σ τ ἄ σ ε ι ς τῆς χριστιανικῆς ὑπάρξεως, τῶν ὁποίων τὴν περαιτέρω μελέτην δὲν ἐπιτρέπει δυστυχῶς ὁ χῶρος τῆς παρούσης συντόμου ἐρεύνης. Ἀπαραίτητον ὅμως ὅπωςδῆποτε εἶναι νὰ λεχθῆι περὶ αὐτῶν, ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν λῆψιν τοιούτων ἄκρας αὐστηρῶν μέτρων ἢ Ἐκκλησία διατηρεῖ εἰς τὸ κέντρον πάντοτε τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτῆς τὸ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἀθάνατον στοιχεῖον, ἥτοι τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα, καὶ δὴ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ἐφ' ὅσον καὶ τὰ αὐστηρὰ ταῦτα μέτρα μόνον ἐπ' ἀγαθῶ αὐτῆς λαμβάνονται. Διὰ τούτου πάντως ἤκιστα δέον νὰ νοηθῆι, ὅτι ἡ χριστιανικὴ πνευματικότης θὰ ἦτο ποτε δυνατὸν νὰ υἱοθετήσῃ ἀξιοματικῶς τὴν ὑπὸ τοῦ Αὐγουστίνου κατὰ καιροὺς ὑποστηριχθεῖσαν θέσιν, ὅτι «ἡ Ἐκκλησία διαῖκει ἐξ ἀγάπης, ἐνῶ οἱ ἄθεοι ἐκ βαρβαρότητος» (Ἐπιστ. 185, 11). Διότι τὸ πνεῦμα τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ ἐντέλλεται ἀφίεναι τῷ ἀδελφῷ οὐχὶ μόνον ἕως ἐπτάκις, «ἀλλὰ ἕως ἐβδομηκοντάκις ἐπτὰ» (Ματθ. 18,21) δὲν ἠθέλεν ἐπιτρέψει ἐπ' οὐδενὶ τὸν διωγμὸν καὶ τὴν σκαιὰν βίαν. Τὸ ὕψιστον ἴσως μέτρον αὐστηρότητος, ὅπερ ἀξιοματικῶς θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῆι ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως δίδεται ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ Παύλου: «αἰρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νοουθεσίαν παραιτοῦ» (Τίτ. 3,10). Ταῦτα ὅμως λέγοντες ἐννοοῦμεν ἀσφαλῶς τὴν στάσιν τῆς χριστιανικῆς συνειδήσεως τοῦ ἐπὶ μέρους χριστιανοῦ γενικῶς, ἥτις δὲν δύναται νὰ ταυτισθῆι ἀπολύτως μετὰ τῆς στάσεως τοῦ αὐθεντικοῦ δικαστικοῦ καὶ διδακτικοῦ ὀργάνου τῆς Ἐκκλησίας, ἥτοι τῆς Οἰκουμενικῆς Συνόδου, ἥτις, ὡς γνωστόν, δύναται νὰ ποιήσῃται χρῆσιν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀ ν α θ ε μ α τ ι σ μ ο ῦ ἐπὶ περιφρουρήσει τῆς ἀκεραιότητος τοῦ δόγματος καὶ τῶν ἠθῶν, ὡς ἀκριβῶς ἐπραξε καὶ αὐτὸς ὁ Παῦλος γράφων πρὸς Γαλάτας (1, 8-10). Διότι ὁ ἀναθεματισμὸς οὗτος, ἐνέχων οὐχὶ κυρίως χαρακτηρὰ ποιότητος, ἀλλὰ μᾶλλον παιδαγωγικοῦ διορθωτικοῦ ἐλέγχου, δίδει ἀκριβῶς τὸ μέτρον τῆς εὐθύνης τοῦ αὐθεντικοῦ διδασκάλου τῆς Πίστεως¹.

Κατόπιν τούτων ἀναλύσωμεν ἤδη ἐν συντόμῳ τὴν ἐσωτέραν οὐσίαν τῆς διὰ τοῦ ὄρου ἀ ν ο χ ῆς δηλουμένης στάσεως, διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ καθορίσωμεν ἀκριβέστερον τὴν θέσιν τούτου ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητος. Ὁ ὅρος ἀνοχή, μὴ ἐγκλείων ἐνιαῖον καὶ καθ' ἅπασαν αὐτοῦ τὴν ἕκτασιν ὁμοιο-

1. Πλείονα ἐπ' αὐτοῦ βλέπε παρὰ Ἀρχιμ. Στυλιανοῦ Χαρκιανάνι, Περὶ τοῦ ἀλάθητον τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Θεολογίᾳ, Ἀθήναι 1965, σελ. 148.

γενές περιεχόμενο, ήμισια υποδηλοῦσιν συνέπειάν τινα διαρκείας, ἐνῶ ὁ χριστιανός, θεωρῶν τὴν ἐπὶ γῆς ἐξελισσομένην Ἱστορίαν ὡς θεϊαν Οἰκονομίαν, ὑποχρεοῦται εἰς ἄκραν συνέπειαν. Ἄνοχῃ σημαίνει μίαν ἐκ τούτων ἢ ἐκείνων τῶν ὑπολογισμῶν ὑπαγορευομένην, πάντως οὐχὶ πηγαίαν καὶ πρωτογενῆ, φιλικὴν ὅπωςδήποτε στάσιν ἐναντι ἀντιθετικοῦ τινος μεγέθους. Προφανῶς ὁ ὅρος ἀνοχῆ δὲν σημαίνει μίαν σαφῆ καὶ μετὰ πλήρους συνεπειᾶς σύντελουμένην ἐνσυνείδητον ἐνιαίαν πνευματικὴν ἀπόφασιν, ὡς λ.χ. ἡ ἀ γ ἀ π η ἢ τὸ μ ἱ σ ο ς, ἀλλά, περικλείων τί τὸ ἀντιφατικὸν καὶ ἀντιθετικὸν ἐν ἑαυτῷ, ἐξικνεῖται μέχρι τῶν ὀρίων τοῦ συγκεχυμένου (absurdum). Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐνταῦθα εἶναι ἡ ὀρθὴ θέσις νὰ ἐρωτήσωμεν ἐκ νέου περὶ τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἀνοχῆς: Ἐὰν ἀντικείμενον ταύτης εἶναι μία κοσμοθεωρία, ἥτις ἐν σύστημα ἢ σύμπλεγμα ἀρχῶν, τότε τοιαύτη ἀσάφεια καὶ ἀντιφατικότης δὲν ἐπιτρέπεται ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητος, διότι ὁ χριστιανὸς ὀφείλει νὰ εἶναι ἐν τῇ πίστει αὐτοῦ ριζοσπαστικὸς καὶ οὐχὶ ἐπαμφοτερίζων. Ἐὰν ὅμως ἀντικείμενον τῆς ἀνοχῆς εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης καὶ ἀξία, ὡς ὑπεστηρίξαμεν ἐξ ἀρχῆς, τότε διὰ τὸν χριστιανὸν ὑπάρχει ὡς στάσις διαρκείας μόνον ἡ ἀγάπη, οὐχὶ δὲ ἡ ἀνοχῆ. «Ἄνοχῃ σημαίνει προσβολήν», λέγει ὁ Goethe. Ὁ χριστιανὸς ἐκλήθη εἰς ἀγάπην, καὶ δὴ οὐχὶ μόνον εἰς ἀγάπην τοῦ συνανθρώπου γενικῶς καὶ ἀορίστως, ἀλλὰ κυρίως καὶ πρωτίστως εἰς ἀγάπην τοῦ ἐγνωσμένου καὶ δεδηλωμένου ἐ χ θ ρ ο Ὡ. Διότι ἐν τούτῳ ἀκριβῶς ἐγκείται τὸ νέον τοῦ χριστιανισμοῦ διὰ τῶν τὰ σαφῆ ὀρόσημα τοποθετούντων λόγων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ Ὄρους Ὁμιλίᾳ μετὰ τῆς βαρυσημάντου ἐκείνης ἐπωδοῦ: «Ἡκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις... ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν...» (Ματθ. 5,21).

Μὴ σημαίνουσα λοιπὸν ἡ ἀνοχῆ μήτε μῖσος μήτε ἀγάπην, ὑπενθυμίζεαι ἀμέσως τὴν χ λ ι α ρ ἄ ν ἐκείνην πνευματικὴν στάσιν, ἣν μετὰ τοιοῦτου ἀποτροπιασμοῦ ἀπορρίπτει διὰ τὸν χριστιανὸν ἐκ τῶν προτέρων ὁ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει αὐτοῦ γράφων: «οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ οὔτε ζεστός, ὕφελον ψυχρὸς ἢ ἢ ζεστός. οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ζεστός οὔτε ψυχρὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου» (Ἀποκ. 3,15). Δὲν εἶναι δὲ τυχαῖον τὸ γεγονός, ὅτι ἀκριβῶς ἀπὸ τοῦ στόματος τοῦ κατ' ἐξοχὴν κήρυκος τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, τοῦ ἀγαπημένου Ἰωάννου, ἐλέχθησαν ἐν προκειμένῳ λόγοι τοιοῦτοι, διότι ἡ ἀγάπη, καὶ δὴ ἡ χριστιανικὴ, εἶναι ριζοσπαστικὴ καὶ ἀπόλυτος.

Ὄφειλομεν λοιπὸν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ὁ ὅρος ἀνοχῆ καὶ ἡ δι' αὐτοῦ δηλουμένη πνευματικὴ στάσις οὐδεμίαν ἔχει αὐθεντικὴν θέσιν ἐντὸς τῆς χριστιανικῆς πνευματικότητος, ἀλλ' ἀποτελεῖ κατὰ χ ρ η σ τ ι κ ῶ ς λαμβανομένην π ρ ο σ ω ρ ι ν ἦ ν στάσιν, ἥτις ὁ ἄττον ἢ βράδιον ἐξελίσσεται οὕτως, ὥστε νὰ ἀποβῆ οὐσιωδῶς ἀλλότριος τῆς ἀνοχῆς. Διότι ἡ ἀνοχῆ σημαίνει μίαν κατὰστασιν τοῦ ἀ γ α π ο φ α σ ί σ τ ο υ, μίαν κατὰστασιν τοῦ ἀ κ ο ι ν ω ν ἦ τ ω ς παραλλήλως ὑπάρχειν, ἥτις οὐδεμίαν ἐπιτρέπει ἀληθῆ ἐπικοινωνίαν καὶ

ἀντίδοσιν μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τοιαύτην ἀμοιβαίαν κοινωνίαν καὶ μέθεξι, ἥτις καθιστᾷ δυνατὴν τὴν ὑπαρξίν τοῦ προσώπου μετὰ τοῦ ἄλλου καὶ διὰ τὸν ἄλλον, ἡ χριστιανικὴ, καὶ δὴ ἡ Ὁρθόδοξος πνευματικότης γνωρίζει ἄλλας δυνατότητας καὶ ὅλως νέας κατηγορίας: Τὴν ἀγάπην, τὴν μετάνοιαν, τὴν ἄφεσιν καὶ συγγνώμην, τὴν ἀποκαταλλαγὴν, ἢ τοῦλάχιστον τὴν οἰκονομίαν.

Ἐὰν λοιπὸν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐν τῇ χριστιανικῇ πνευματικότητι εἰδὸς τι ἀνοχῆς, τοῦτο μόνον ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ πρόνου, καὶ ἕως οὗ εἰσέλθῃ τις εἰς τὸν ναὸν τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, ἔνθα θεραπεύονται αἰὼς ἀνω ὀνομασθεῖσαι ἀληθῶς ὑπαρξιακαὶ χριστιανικαὶ στάσεις τοῦ πνεύματος, αἵτινες καὶ μόνον εἶναι ἄξια τοῦ ἀνθρώπου. Ἄλλ' ἕως πότε δύναται τις νὰ παραμείνῃ εἰς τὸν πρόνον; Ἀκόμη δὲν ἀντελήφθημεν εὐκρινῶς ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι τελοῦμεν ὑπὸ τὸ αὐτὸ «πεπρωμένον»; Δύο τοῦλάχιστον τραγικαὶ πραγματικότητες συνδέουσιν ἀρρήκτως τὸ ἀνά πᾶσαν τὴν γῆν διεσπαρμένον ἀνθρώπινον γένος: Ἡ κοινὴ ἀμαρτία καὶ ὁ κοινὸς θάνατος. Πρὸ τούτων αἰσθάνεται ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τόσον μόνη καὶ ἔρημος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τόσον ἠνωμένη μετὰ τῶν λοιπῶν...

Τὴν περὶ ἀνοχῆς σύντομον ταύτην ἔρευναν θὰ ἐπεθύμουν νὰ κατακλείσω διὰ τῶν λόγων ἐνὸς Βυζαντινοῦ Μυστικοῦ: «Ὅταν ἡ περὶ ἐμὲ πραγματικότης δὲν με ἱκανοποιεῖ, τότε ἀλλάζω τὸν ὀφθαλμόν, δι' οὗ θεῶμαι τὴν πραγματικότητα ταύτην».